

szervezetével; 2. tárgyi szempontból; 3. beszéd- és írás-gyakorlatul. Mindezt természetesen helyesljük, egyáltalában az egész értekezést, a mely folyton utal a nyelvtanítás terén felmerült legújabb kísérletekre, a külföldön megjelent legjobb kézikönyvekre, a lehető legmelegebben ajánljuk nyelvtanítással foglalkozó vagy legalább az iránt érdeklődő bármely tanárnak.

Nem hallgathatok el azonban két apró megjegyzést. Az egyiket félreértés kikerülése végett magának a szerzőnek kellett volna megtennie, t. i., hogy fejtegetése elejétől végig csak is az élő nyelvek tanítására vonatkozik. A másik már megrovás forma. T. i. oly jó nevű tanárnak, sőt mi több, oly kiváló nyelvésznek és szabatos stilisztának távol kellene tartania egy ily rövidke dolgozattól minden nemű pongyolaságot és gondatlanságot. Eféle apró hibákat, mint: *érintkezheessen* (8. lap) és *megismerkedhessék* (8. lap), továbbá: *a tárgyalt olvasmányok feldolgozásából s a benne rejlő nyelvtani anyag mikénti felhasználásától függ* (5. lap) egy Balassa még azzal sem menthet, hogy mint legtöbb középiskolában szokás, ő is a legutolsó pillanatban kényszerítette, akarom mondani, *tiszteltetett meg* a programértekezés megírásával.

—r—s—t.—

ÚTBAIGAZÍTÁSOK, ÉSZREVÉTELEK.

7-ik kérdés. *Szükséges-e az órarend szerkesztésében bizonyos elvszerűséggel eljárni; és melyek volnának erre nézve a vezető szempontok?*

Az iskolai munkának egy része sem vonható ki az elvszerűség követelménye alól, annál kevésbé a tanulás lefolyásának, a tanulók figyelmének szempontjából oly fontos kérdés, mint a tanórák beosztása. Előre kell bocsátanom, hogy mivel itt csak elvi szempontok felállításáról van szó, azért a praxisból, a tanítók kívánságai és szükségletei vagy a tanítótestület hiányossága következtében előálló nehézségeket itt teljesen mellőzöm. Az egyedüli tényező, melyet itt tekintek, a tanulók lelke és annak viszonya a tantárgyakhoz és azok egymásutánjához. Továbbá meg kell jegyezni, hogy előttem nagyobbára csak középiskolai viszonyok lebegnek, minthogy népiskolai praxisom igen is csekély volt arra nézve, hogy a specialis eltérő vonásokat kellően felismerhettem volna. Figyelmeztetnem kell az olvasókat egyébiránt arra is, hogy a «Gymnasiumi Utasítások» is tartalmaznak néhány becses útmutatást az órabeosztásra nézve, még pedig egy külön pont alatt (1. Utasítások 34. l.), a mi maga is tanúskodik a dolog fontossága mellett.

A főbb elvi szempontok nézetem szerint a következők:

1. *A folytonosság szempontja.* Ennek értelmében törekednünk kell arra, hogy egy és ugyanazon tantárgy lehetőleg egymásután következ

napokra essék, és ne daraboltassék szét folytonos intervallumok által a tanultak continuuma. A heti 5—6 órára szoruló tárgyaknál ez elv alkalmazása igen egyszerű és magától is érthető. Azonban a 3—4 órás tárgyaknál is jobb lesz *egy* nagy hézag, melynek esetleges rossz hatását megfelelő házi feladatok enyhíthetik, mint több kisebb hézag. A két órás tárgyakat illetőleg tán el lehet állani ez elv alkalmazásától, hogy aztán tulságosan nagy hézag ne keletkezzék, de feltéve, hogy kellő házi feladatok útján az úrt mégis át tudjuk hidalni, a két órának két egymásután következő napon való megtartása sem árthat. Jól tudom, hogy a mit itt mondok, egyenesen ellenkezik a sok helyen dívó praxissal, s közönségesen inkább szeretik a hét különböző részeire arányosan elosztani az órák terhét. A ki azonban tapasztalta, mekkora időbeli, illetőleg, ha úgy szabad szólanom, elméleti nyereség az, ha ma közvetlenül ahhoz fűzheti oktatását, a mit tegnap befejezett, és hogy két napi és három napi hézag között koránt sincs akkora különbség, mint egy és csak két napi úr között: — az tán igazat fog adni. Persze legjobb volna, ha minden tárgy minden nap vagy majdnem mindennap lehetne, és e kívánság nem is oly utopistikus, mint első pillanatra látszik. Keresztülvihetősége módjának fejtegetésébe e helyt nem bocsátkozhatom, csak, hogy egészen érthetetlen ne legyek, meg akarom jegyezni, hogy itt a tananyagnak az év részeire való megosztása reformjára czéloztam. Semmi elvi akadály nem forog fenn ugyanis arra nézve, hogy a 2—3 órás tárgyak közül az egyiket az év egyik felében, a másikat a másikban tanítsuk, úgy hogy ilyképen majdnem csupa 6 órás vagy ehhez közel járó tantárgyak állának elő, sőt esetleg a legfelsőbb osztályokban még több órás tantárgyak is. Az u. n. concentratio kérdésének bizonyos, a közönségestől eltérő, azt lehetne mondani, külső eszközökkel való megoldása volna ez, de kérdés, nem volna-e ez a legkevésbé mesterkéltséggel megoldása. De erről talán más alkalommal.

2. *Az egyenletesség szempontja.* Azt értem rajta, hogy az egyes napok órarészei nagyjában egyezzenek meg egymással, még pedig az alsó osztályokban lehetőleg az egész héten át, a felsőbb osztályokban pedig, a hol a hét nagyjában két részre osztható, (t. i. egy történeti, és egy természeti * jellegűre), egy-egy fél héten át. Így pl. jó lesz, ha az alsóbb osztályokban az első óra mindig ugyanaz (a gymnasiumok alsó osztályaiban

* E terminusok «történeti» és «természeti» illenek talán legjobban a tantárgyak ama két csoportjára, melyeket «humanistikus» és «realistikus» szókkal is jelöltek. A nyelvek és irodalmak; történelem, philosophia tartoznak e szerint a «történeti», a különböző természettudományok, a földrajz és a matematikai disciplinák. Ezekhez járul mint harmadik csoport az «ügyes-ségek» csoportja, benne vannak a szabadkézi rajz, ének, torna stb.

legcélszerűbb erre a latin), a második óra is körülbelől ugyanaz, pl. magyar váltakozva latinnal vagy történelemmel, a harmadik földrajz, természetrajz, a negyedik számtan, mértan stb. Ily egyenletesség, hogy úgy szóljunk szabályos rhythmusszerűség csak jótékony hatással lehet különösen kisebb gyermekek lelkére. A felsőbb osztályokban, a hol többször lehet egy tárgyból két óra is egymásután, a hét egyik fele, másik fele is mutathat magában véve egy napról-napra hasonló képet, míg a két fél egymás között épen ellentétes jellegű lehet. Az egyik fél legyen, miként már jeleztük, tulnyomóan «történeti», a másik pedig tulnyomóan «természeti» jellegű.

3. A *prioritas* szempontja, vagyis az a kérdés, mi legyen előbb, mi legyen utóbb a nap folyamán. Nem lehet ugyanis magától érthetőleg közömbös dolog, hogy mivel kezdjük, mivel végezzük a napot. A tényezők, melyekkel itt számolnunk kell, egyfelől a gyermekek lelkének változó frissesége a munka és a nap folyamán, másfelől a tantárgyak természete. Az elvontabb, a gondolkodást jobban megfeszítő tárgyakat, minő a nyelvtani és matematikai tanulmányok, erre figyelmeztetnek bennünket az Utasítások is — azon időre kell tenni, a melyben a gyermekek lelke a legfrisebb, vagyis a kora reggeli órákra. De, azt hiszem, a tantárgyak kisebb-nagyobb elvontsága nem az egyetlen dolog, melyre e tekintetben ügyelni kell. Bizonyos prioritást kell engednünk azon tantárgyaknak is, melyektől mélyebb érületi benyomást, nagyobb nevelő erkölcsi hatást várhatunk. Hogy erre nézve a tantárgyak értéke, legalább a tanításnak mai folyása mellett — nem egyforma, azt kétségbe vonni nem lehet; s ez okból, azt hiszem, bizonyos elsőbbséget érdemelnek a történelmi, irodalmi, philosophiai tanulmányok is. — Egy magyar pädagogus mondta egyszer e nemes szót: «Minden irodalmi órának hangulatában benne legyen valami a templom emelkedett hangulatából». — S ki ne várna fogékonyabb templomi hangulatot a reggeli órákban, mint a későbbiekben? A mi a tanórák befejezését illeti, e czélra okvetetlenül legalkalmasabbak a torna, ének, rajz, szépírás, kézügyesség és esetleg más ilyen «ügyesség»-ek. Hiba volna, mint sokan akarják, a tornát közbeeső órának beosztani; mintegy pihentetőnek a szellemi munkától. Régi tapasztalat ugyanis, melyet újabb pontos vizsgálatok is megerősítenek (l. erre nézve Kraepelin Emil, heidelbergi pszichiater újabb megjelent kis füzetét «Ueber geistige Arbeit» Jena 1894.), hogy a testi munka korántsem pihentető a szellemi munka részére és hogy testi erőlködés, (hosszabb séták vagy testgyakorlatok) után az elme nem képes dolgozni.

4. A *változatosság* szempontja. E szempontnak, mint az «Utasítások» is említik, különösen az alsóbb osztályokra nézve van nagyobb fontossága. A felsőbb osztályokban azonban jobb, ha több «történeti» vagy

több «természeti» óra következik egymás után, sőt egy és ugyanazon tárgyból is legyen néha egymásután két óra. A változatosság követelményén itt felül kell emelkednie a folytonosság, az erősebb szellemi koncentrálódás kellékének, mely miként már fentebb említettük, itt abban is nyilvánulhat, hogy a hét egyik fele túlnyomóan «történeti», a másik túlnyomóan «természeti» jelleggel bír.

E négy pont alá foghatók, azt hiszem, a legfontosabb elvi szempontok, melyek az órarend szerkesztésében mérvadók lehetnek. Magától érthető, hogy a gyakorlati végrehajtás feladata aztán a részben egymásnak ellenmondó elveket úgy egymás között, mint a tanítótétel vagy esetleg más localis viszonyok által adott feltételekkel kellőképpen összegeztetni.

Végül az órarend e kérdésével kapcsolatban még egy dologra szeretném irányítani a figyelmet. Jó volna ugyanis, azt hiszem, ha az évi értesítők többi rovatai mellé egy lapot nyitnának az illető iskola órarendjének reproductiójára is. Ily documentumok az iskola belső életéből, miként e lapok hasábjain már több ízben volt alkalmam hangsúlyozni, sokkal fontosabbak a tanítás történetére, sőt bizonyos tekintetben elméleti tanulságok levonására nézve is, mint az iskolák építésére, alapkölerakására stb. vonatkozó adatok. S másfelől nem árthat az sem, ha az órarend-tervezeteket is ily módon átadják a nyilvános ellenőrzésnek, esetleg a nyilvános kritikának.

WALDAPFEL JÁNOS.

8. kérdés. *Sok középiskolában u. n. naplót vagy diariumot használnak a tanultak fixirozására, összegyűjtésére stb. Mi e tanítóeszköznek tulajdonképi szerepe? Csak az esetleg ki nem elegendő könyvet akarja-e pótolni? Vagy egyéb methodikus szükségleteknek szolgál? S hogyan kell vele bántani?*

A diariumnak igen fontos szerepe van a tanítás technikájában, és helyesen kezelve egyik legjobb támasza lehet a tanításnak, különösen alsóbb osztályokban. A diarium hivatásának feltüntetésére állapítsuk meg mindenekelőtt, mit és mikor kell a diariumba iratni. A tanítás minden fokán, úgy a concretumok megismertetésében, mint azoknak egybe-hasonlításában és egymás mellé állításában, és a systematikus tanulságok nyerésében is bizonyos eredmények, kiemelkedő pontok, paradigmák, schemák, fogalmak, tételek emelkednek ki, melyek az illető tanítómunkának mintegy maradandó értékű residuumait teszik. Hangsúlyoznunk kell, hogy ily kiemelkedő pontoknak korántsem tartjuk egyedül a systematikus anyagot, a szabályokat, fogalmakat és igazságokat, hanem az illető irodalmi vagy természeti concretumok analysiséből nyert concret elemeket, pl. magukat a későbbi csoportosításra vagy egybe-hasonlításra

való nyelvi alakokat, az olvasmány részeit, a benne szereplő személyeket valamely földrész leolvasott geographikus elemeit, az illető tárgyi anyagra vonatkozó számadatokat, de épígy ez alakok, elemek, számok csoportjait, a nyert fogalmakat, tételeket, szempontokat, beosztásokat, neveket stb. is. Mindezen kiemelkedő pontokat vagy azonnal be kell iratni a diariumba, a mint előfordulnak, vagy csak mire több homogen részletnek egyelőre lezárandó összege együtt van. A tanítás minden kis, befejezett részletét, fokát, de épúgy nagyobb methodikus egységek befejezését is diariumba iratásnak kell követnie, különösen az alsóbb osztályokban. A diariumba irást sokszor megelőzi a tanító részéről való táblára írás, különösen ott, hol előbb több dolgot egybegyűjtünk, míg bejegyezzük, vagy ott a hol szükséges, hogy a tanulók a hallottakat előbb leírva is lássák, míg maguk helyesen leírhatják.

Már a mondottakból is kiolvasható a diarium hivatásának fontossága, de ez még jobban ki fog tűnni akkor, ha még előbb arról is mondunk valamit, miképen történjék a beiratás. Mindenekelőtt óvakodni kell attól, hogy a diariumba egészen összefüggő tételeket vagy épen egész könyvrészleteket irassunk. A diarium csak támasza legyen a tanulók emlékezetének, nem pedig helyettesítője, s ezért tételek helyett csak ezeknek főbb alkotórészeit kell diariumba iratni; a beosztásoknak teljes leírása helyett csak a beosztás tagjainak sorozatát; a csoportokat a csoportzímekkel együtt, vagy csak bizonyos címjelekkel, a teljes mondatok helyett rendszeren csak a subjectumot és a praedicativ részről csak a főbb, nominalis elemeket stb. Hadd világítsuk meg néhány példában, miképen értjük az utóbb mondottakat. Pl. a latin óra avval foglalkozott, hogy kikerestük valamely olvasmányrészről a többesszámú harmadik személyű igéket, hogy megállapítsuk e személy jelét. Akkor nem iratunk egy egész hosszú mondatot ilyformán: Olvasmányunkban előfordultak a következő többesszámú, harmadik személyű igék: certant, sunt, monebant, audiverunt, erant stb., hanem csakis magukat ez igéket iratjuk le egymásután. Vagy tanultuk az északnyugati felföldről, hogy lakosai tulnyomóan tótok, azután németek és csekélyebb számmal magyarok is, akkor nem ezt iratjuk be, hogy «az északnyugati felföld lakossága áll tulnyomó részben tótokból, azután németekből és csekélyebb számú magyarokból», hanem csak e három nevet iratjuk le ily sorrendben: tótok, németek, magyarok. Vagy megtanultuk, hogy minden háromszögben a szögek összege 180° , akkor még az alsó osztályban sem szabad az egész tételt szóval leiratni, hanem csak ennyit: $A\hat{+} + B\hat{+} + C\hat{+} = 180^\circ$.

Mindig a dolognak csak mintegy a vázát szabad bejegyeztetni, a lejegyzetteknek teljes gondolatná vagy mondattá formulázása a tanulók dolga. Ha azt a mit beirattunk, felolvastatjuk a tanulókkal, mindig teljes mondatban kell megkivánnunk, és itt bizonyos szabadságot is engedhe-

tünk az egyes tanulóknak a gondolat- és beszédbeli correctség határain belül, míg ellenben annak, a mi a diáriumban van, az egész osztályra nézve közösnek, egyformának kell lennie.

A diarium hivatásának megállapítása tehát ezek szerint a következőkben foglalható össze:

1. Fixirozza a tanulók számára a tudnivalókat, sőt ügyes kezelés mellett az egész tanítás menetét is, a nélkül, hogy a tanulókat felmentené az emlékezés és az önálló reproductio munkája alól.

2. Tagolja magát a tanítást és bizonyos jóleső váltakozást is nyújt a tanulók elméjének.

3. Ellenőrzésül szolgál magának a tanítónak is arra nézve, hogy tényleg, eredményekben mennyit végzett az óra alatt.

Még csak a diarium külsejére nézve akarok egyetmást mondani. A diarium legyen egy terjedelmes, az egész évre szóló füzet, még pedig valamennyi tárgy részére csak egy diariumnak szabad lenni. A füzet margóján jelöljék meg a tanulók minden nap azonnal az első beíráskor a datumot, utána az egyes tárgyak neveit is, a mint rájuk kerül a sor. A füzet így az egész iskolaév teljes képévé lesz, és ez aztán a tanuló összes füzei között legmértöbb arra, hogy az iskolai időre való emlékül megőrizze. A készülő millenniumi kiállításra is jó volna, ha az iskolák ilyen diariumokat kiállítanának, melyek teljesebb és tanulságosabb képet adnak a tanítás menetéről, mint a különböző «tisztazat»-ok és díszfeladatok.

WALDAPFEL JÁNOS.

9. kérdés. Szabad-e a tanítónak tanítás közben könyvet használni? Mikor szabad és mikor nem?

E kérdés nincs ugyan egészen világosan formulázva, de értelmesebb lehet más, mint hogy szabad-e a tanítónak magában az iskolában, az óra alatt könyvet használnia vagy sem, mert arra nézve, hogy a tanuló kezébe adhatunk könyvet iskolai és házi használatra, kétely fenn nem foroghat, s így a «Magyar Pædagogia» f. é. májusi füzetében adott felelet csak a fentebbi kérdés félreértéséből eredhetett. Így tehát tisztán technikai kérdésről van szó, arról t. i. helyes dolog-e, ha a tanító az iskolában, tanítás, kihallgatás, feladatadás és hasonló alkalommal könyvet használ. E sorok írója azt hiszi, hogy a tanítónak is általában véve csak akkor szabad a könyvből néznie, a mikor ez a tanulóknak is meg van engedve, tehát olvasás, vagy a könyvből való feladatok kijelölése céljából. Csak két eset van, mikor a tanító használhatja a könyvet, a nélkül, hogy a tanulók is használják, t. i. dictálás alkalmával, valamint még akkor, ha bizonyos szó- vagy számsorozatot ad a tanulóknak, melyet memorizálni bajos dolog, de melynek bizonyos sorrendben való tudását a tanulóktól:

sem kívánja. De leczke kihallgatása, vers felmondása vagy oly feladat adása alkalmával is, melyet nem a tanulók kézikönyvéből jelöl ki, nem illik, hogy a tanító könyvbe nézzen. Különösen nem illik ez a vers kihallgatásakor. A mire nézve ugyanis a tanító megkívánja, hogy tanítványai könyv nélkül tudják, azt neki is okvetlenül könyv nélkül kell tudnia már azért is, hogy evvel is documentálja, hogy a mit könyv nélkül tanultat, az csakugyan oly maradandó becsű is, hogy minden művelt embertől megkívánhatjuk könyv nélkül tudását — mást mint igazán maradandó becsű dolgot úgysem szabad könyv nélkül tanultatni. Alig van visszatetszőbb dolog az iskolában, mintha a tanító kémszeggel lesi, nem olvassa-e ki valamelyik tanuló a tilalom ellenére nyitott könyvből leczkét, s a mellett maga is nyitva tartja a könyvére és simpliciter abból ellenőrzi a tanuló feleletét. Az is bizonyos, hogy a tanulók általában sokkal szivesebben memorizálnának (a becses dolgok memorizálása milyen fontos dolog, azt itt bővebben fejtegetnem nem kell), ha látnák, hogy tanítóik is milyen jól tudják mindazt, a mit tőlük megkívánnak.

WALDAFFEL JÁNOS.

VEGYESEK.

— Egy német tanférfi a budapesti gyakorló főgymnasiumról és az egységes középiskola tervéről. Dr. *Uhlig* heidelbergi gymn. igazgató, a német Gymnasial-Verein titkára, ez egyesületnek f. é. május 10-kén Bambergben tartott negyedik közgyűlésén érdekes előadást tartott, melyben különösen a tavalyi philologus-kongresszus alkalmával Bécsben és Budapesten szerzett tapasztalatairól beszélt. Előadásából, melyet most közölt a «Humanistisches Gymnasium» czimű folyóirat, minket magyarokat közelebről érdekel az, a mit Budapesten szerzett tapasztalatairól, nevezetesen a gyakorló-iskoláról s az egységes középiskola tervéről mond. A cikk e része így hangzik:

Két szempontból is nagy érdekű volt azon tapasztalat, melyet a magyar gymnasiumok klaszikai tanítása körül, különösen a Volf és Kármán által vezetett mintagymnasiumban Budapesten szereztem, mely iskola egyszersmind, hasonlóan a porosz seminargymnasiumhoz, a praktikus tanárképzés feladatát is végzi. Természetesen, hogy a viszonyok mindenütt olyanok volnának, mint Budapesten, alig hihető. — Mindazonáltal általános fontosságú következtetések vonhatók ezen intézet eredményeiből.

Egyebek között meglátogattam egy latin órát a legelső osztályban. Kármán vette kezébe a tanítást. A tanítást végighallgatni mind a tanár, mind a növendékek részéről élvezet volt. Az eljárás legtüzetesebb